MIKIEL ANTON VASSALLI

(Jorbot mal-Għadd ta' Marzu paġ. 16)

Fost dawk in-nies li kellhom qima lejn il-mejjet Vassalli, u magħhom Schlienz u Hookham Frere, li ħareġ 20 skud, inġabret somma ta' flus biex jitħallsu l-ispejjeż taddifna; il-bqija tas-somma, 34 skud u 3 rbajja', marret f'idejn l-imsejkna familja tal-mejjet għal xi bżonnijiet li fihom kienet tinsab. Wara l-mewt ta' Vassalli, Schlienz ħass iddmir li, kemm jista,' jieqaf ma' wlied il-mejjet u, għalhekk, tħaddet kemm-il-darba fuq hekk ma Hookhom Frere, li għal għożża li dana kellu lejn Vassalli għal għerfu, ma sata' jinsieh qatt u lanqas ma sata' jibqa' lura bla ma jħoss id-dmir huwa wkoll li jħenn għal dawk l-imsejknin ta' ltiema. Għalhekk, l-ewwel ħsieb li ttieħed minn H. Frere kien li jiġbor it-tifel il-kbir, Grabiel u jgħallmu. Billi dan it-tifel weraxeħta għad-disinn, Frere tah f'idejn l-iskultur Dimech. Iż-żewġt itfal l-oħra, Mikiel u Saver, ħa ħsiebhom Schlienz, u bil-kunsens ta' ommhom, ħadhom f'idejh biex irabbihom u jgħallimhom. Minn dak li jgħarrafna Schlienz fuq dak li qaltlu ommhom, il-fustani, kien twieled Franza, naħsbu iktarx Marsilja fejn kien twieled il-kbir, u dik ilħabta kellu 14-il-sena, u l-iżgħar twieled Spanja, fliema belt ma nafux, u kellu 12-il-sena. Kif urejna qabel, Grabiel il-kbir nett, kien twieled f'Marsilja fl-1814 u kien sena akbar mill-fustani; mela għandna naħsbu li sas-sena 1815, Vassalli bil-familja kien qiegħed fl-art ta' Franza, u li sentejn wara, jiġifieri fl-1817, kien qiegħed Spanja.

Frere kien talab lil Schlienz biex jaħseb għal daqsxejn ta' monument li kellu jitwaqqaf fuq il-qabar ta' Vassalli b'iskrizzjoni fuqu. Dan il-monument kellu wkoll jaħdmu l-iskultur Dimech, u Schlienz kien ħażżeż dawn l-erba' kelmiet li kellhom jitnaqqxu fih:—

Michel Antonio Vassalli. Born in this Island (month) (year) died 12th. January, 1829, meritoriously distinguished for cultivating the Maltese Language and reducing it to grammatical system. (1)

B'dawn l-erba' kelmiet Schlienz fettex li jagħti fil-qosor bla ebda tiżjin hjiel xieraq u minnu tal-ħidma ta' Vassalli

---

1 Kelma b'kelma minn ittra ta' Schlienz lic-"*Church Missionary Society*" bid-data tas-26 ta' Jannar, 1829.

li għaliha kien imsemmi. Huwa bagħat kopja ta' din l-iskrizzjoni lil Frere u dan għarrfu u talbu li *ma għandux jibgħat din l-iskrizzjoni lill-iskultur qabel ma jkellmu fuqha.* Milli jidher, il-ħsieb li jitwaqqaf dan il-monument ma seħħ b'xejn, għaliex ebda tifkira oħra bil-miktub ma sibt fuqu, u lanqas, sa fejn jien, ma tinsab ebda ġebla jew lapida li tfakkar fid-difna ta' Vassalli, f'wieħed jew ieħor miċċimiterijiet li semmejna.

Ftit wara l-mewt ta' Vassalli, iċ-"Church Missionary Society" ħarġet stampati fi ktieb l-Erba' Vanġelji bl-Ittri ta' l-Appostli taħt l-isem ta' :- *Quatuor Evangelia et Actus Apostolorum juxta vulgatum. Romae. A.D. M.DXCIII Editam Necnon eorundem, Versio Melitensis. M.DCCC.XXIX*, Londini Typis Excudebat. R. Watts.

X'inhuma x-xogħlijiet li ħalla warajh Vassalli wara mewtu barra minn dawk li ħarġu stampati f'kotba ?—Ix-xogħlijiet miktubin li ħalla warajh Vassalli ma kinux wisq; fosthom l-iktar ta' min isemmi dawn: dizzjunarju manuskritt mit-Taljan għall-Malti, li kien għadu mhux lest minn kollox, nieqes mill-A sa l-Al; dizzjunarju etimoloġiku tal-lsien Malti, ukoll nieqes 'l hawn u 'l hinn minn xi ħwejjeġ żgħar; lista ta' kliem ma' oħra li tfisser il-maqlub, bħalma ngħidu aħna: *ruħ—ġisem* u xi djalogi bil-Malti. Minnufih wara l-mewt tiegħu, Schlienz ġabar dawn il-manuskritti u ħadhom id-dar tax-Xirka tagħhom, fil-waqt li l-mara ta' Vassalli kienet ħasbet biex tagħtihom f'idejn sid id-dar bi tpattija ta' ħlas għal kera li dan kellu jieħu minn għandha. Schlienz ma taha xejn tagħhom u qagħad jistenna lil Jowett jarġa' lejn Malta minn l-Ingilterra biex jaraw sewwa kemm għandhom iħallsu tagħhom.

Wara xi sitt xhur mill-mewt ta' missierhom, it-tfal ta' Vassalli nsibuhom miġburin flimkien f'dar u skola li minnhom kien jagħmel Schlienz u sħabu. Moħħhom kien tajjeb ħafna u l-iktar tal-kbir, Grabiel, li milli jidher ma baqax jitgħallem ta' skultur taħt il-kura ta' Frere, iżda tgħallem ħwejjeġ oħra, fosthom il-Għarbi u l-Lhudi. Għall-ħabta ta' Settembru tal-1929, meta t-tifel kien għad kellu 15-il-sena jew ftit fuqhom, Schlienz, bil-għajnuna tax-xwejjaħ Canolo u ta' dan it-tifel, beda jaqleb bil-Malti l-katekiżmu tal-Ġjografija ta' Pennoch. Tliet snin wara (1832) nibtet il-ħajra fost ix-Xirka tal-Knisja Missjunarja Ingliża li l-Malti tal-kotba tagħhom jiktbuh b'ittri għarbin, iżda Schlienz kiteb lil sħabu ta' Londra fejn fehemhom b'leħħa kbira illi l-kotba bil-Malti jissoktaw jistampawhom b'ittri Romani

bħas-soltu, biss fihom iżidu dawk ta' Vassalli, għalkemm Bellanti, il-Bibljotikarju, kien favur tal-kitba maltija bil-karattri għarbin u kien għalhekk kiteb Grammatka Maltija b'tipi Neski għarbin.

Fis-sajf ta' dik is-sena Grabiel kien qiegħed jagħmilha ta' traduttur ta' xi kotba tax-Xirka fil-waqt li Mikiel u Savier kienu mdeffsin fix-xogħol ta' l-Istamperija. Kien hemm il-ħsieb li ssir traduzzjoni tal-Għaqda l-Qadima u għalhekk Schlienz tafa' għajnejh fuq iż-żagħżugħ Grabiel li kif deherlu kien l-aħjar wieħed għal din il-biċċa xogħol; il-għaliex għalkemm it-traduzzjoni ta' Cannolo kienet ta' fejda, dan it-traduttur taħt it-tagħbija taż-żmien li kellu, ma kienx jiswa iżjed għal dan ix-xogħol.

L-istamperija li fiha kienu jaħdmu l-aħwa Vassalli kienet dik taċ-"Church Missionary Society". Minn din l-istamperija iktarx li kienu ħarġu dawn il-kotba bil-Malti: "*Ktyb yl-Qari ɑat-tfal* (1831); *Storja tas-Sultan Ciru* (1831); *Ktyb-il-Qari fuq bosta Ħwejjeġ* (1832). Dawn kienu miktubin u stampati skond l-ortografija tal-grammatka ta' Vassalli (1827. Wara ftit snin, jidher, illi x-xogħol ta' l-istamperija waqa' kollu f'idejn M. Weiss. Fis-sena 1839 M. Weiss, stampatur taċ-"Church Missionary Society" fetaħ Depôt ta' xogħlijiet ta' l-istampa Strada Forni Nru. 98, il-Belt (1). Din l-istamperija jidher li baqgħet taħdem taħt it-tmexxija ta' Weiss sa mill-inqas is-sena 1845.

Għandna naħsbu illi l-aħwa Vassalli, Grabiel u Savier ma' tul dan iż-żmien beqgħu jaħdmu f'din l-istamperija.

Għall-ħabta ta' dan iż-żmien insibu illi dan ix-xogħol ta' l-istampa waqa' f'idejn ix-Xirka reliġjuża hekk imsemmija "Society for Promoting Christian Knowledge" (Xirka għall-progress tat-Tagħlim Nisrani) li, kif jidher, daħlet hawn Malta flok ix-Xirka l-oħra taċ-"Church Missionary Society". Fost il-kotba li ħarġet din ix-Xirka ta' min isemmi dawn :—

A short Grammar of Maltese Language, Malta 1845. Printed by Mr. Weiss; *Ktieb it-Talb ta' Aalenia u tal-Aoti tas-Sagramenti etc. flimkien mas-Salteryu eu is-Salmi ta' David. Stamperia. M. Weiss. 1845. Il-Ħaya u il-Vinturi ta' Robinson Krusoe ta' York. Malta. 1846. Il-Bidu tal-Grammatika Ingliża. Malta. 1846.*—(*Valletta : Brothers Vassalli. Printers No. 97 Strada Forni*); *Il Aaqda il Jdida ta' Sidna Jesu Kristu mijyuba mil Inglis. Malta. Gabriel Vassalli, Stampatur 1847 :*

(1) Ara "Harlequin" Nru. 85 tal-24 ta' Awissu, 1839. paġ. 11.

Dawn il-kotba kollha, kif dlonk jidher mill-isem ta' kull ktieb, kienu miktubin u stampati b'ortografija xort'oħra mill-kotba ta' qabel, jiġifieri b'alfabet li, kemm sata' jkun, jaqbel ma' dak ta' l-Ingliż, u xort'oħra minn dawk tal-grammatka ta' Vassalli (1827).

Barra minn dawn il-kotba tax-Xirka reliġjuża, inħadmu xogħlijiet bil-Malti jew fuq il-Malti miktubin minn nies li ma kellhomx x'jaqsmu max-Xirka, fosthom ta' min isemmi l-*Grammatica della Lingua Maltese. Can. Fortunato Panzavecchia, Malta Tipografia di M. Weiss. 1845; il-Ħajja ta' Sidna Gesù Kristu. Canonicu Fortunatu Panzavecchia. Malta. 1847. Stampat minn Grabiel Vassalli, Nru. 97 Strada Forni.*

Kif se nfissru iżjed il quddiem, din it-tibdila ta' ortografija dehret meħtieġa mit-tagħlim tal-Malti li kien bi ħsiebu jingħata fi skejjel Ingliżi u bħala mezz ta' tagħlim ta' l-Ingliż għat-tfal maltin. Fl-1846 l-istamperija jidher li twelliet jew ingħatat f'idejn l-aħwa Vassalli (Grabiel u Savier) li beqgħu jżommu l-istamperija fi Strada Forni Nru. 97. Sena wara (1847) Savier infired minn ħuh, Grabiel, u skond ma jidher, fuq dak li kienet tarrfitli bint Grabiel, dik ix-xiħa li semmejt fil-bidu ta' din il-bijografija, fetaħ stamperija għal rasu fi Strada Federico, il-Belt. F'rapport tas-"Society for Promoting Christian Knowledge" tal-1844 hemm imsemmi b'liema ħeġġa kbira l-Kumitat ta' dik ix-Xirka kien qiegħed ilesti t-trieq sabiex lill-Malti jagħtih libsa ġdida u, kif deherlu l-Isqof ta' Ġibiltà tal-Knisja Ingliża, li taqbel ma' l-ittri ta' l-Alfabet Ingliż, u b'hekk din il-kitba isservi bħala mezz għat-tfal Maltin biex jitgħallmu l-Ingliż iżjed b'ħeġġa. Jidher ukoll mill-istess rapport illi l-Isqof ta' Ġibiltà kien qabbad lil ċertu qassis Malti, Dun Mikel'Anġ Camilleri, mill-Birgu (1) biex jaqleb bil-Malti l-"*Common Prayer Book*" tal-Liturġija Ingliża u l-ktieb 'jiġi stampat Malta. Barra minn dan, kien talab ukoll lill-Kumitat sabiex issir edizzjoni ġdida tat-Testment il-Ġdid jew Għaqda l-Ġdida bil-Malti. Il-biċċa l-kbira ta' dan ix-xogħol kien diġà sar minn Vassalli, iżda bejn illi l-ewwel edizzjoni kienet nieqsa mill-Epistli u l-Apokalissi, u bejn li ħtieġ li tiġi miflija u stampata mill-ġdid skond l-ortografija l-ġdida, ix-Xirka qablilha li dan ix-xogħol tieħu ħsiebu u tagħmlu.

(1) Wara li qaleb u ngħaqad mal-Knisja Ingliża, kien telaq minn Malta u tħabbeb ma' l-Isqof ta' Gibiltà tal-knisja Anglikana. Dwar ċirkostanzi oħra ara s-sentenza tal-Qorti ta' l-Appell tas-17 ta' Ġunju 1844 fil-kawża *Fleri utrinque* u *Storia della Legislazione in Malta* paġ: 416 Nota (1). Paolo Debono. Malta 1897.

It-traduzzjoni tal-Liturġija tlestiet u ħarġet stampata fi ktieb is-sena ta' wara. Jidher illi Camilleri sab xi xkiel fix-xogħol ta' din it-traduzzjoni, għax kif hemm imfisser fir-rapport tax-Xirka, il-lsien Malti kien għadu mhux imħaddem u mħarreġ biżżejjed għal biċċa xogħol tar-reqqa bħal din. Iżda kull min qara jew jaqra din it-traduzzjoni għandu dlonk jara illi fiha Camilleri wera sengħa kbira fit-tifsil u nsiġ ta' kliem malti.

Kif wieħed għandu jifhem mir-rapport tax-Xirka, ix-xogħol tat-tieni edizzjoni tal-Għaqda l-Ġdida waqa' f'idejn Camilleri wkoll. Fis-sena 1845 il-Vanġelji u l-Atti ta' l-Appostli (li kienu nkitbu bil-Malti minn Vassalli u stampati fl-1829) kienet saret xi tiswija fihom u x-xogħol ta' l-istampa tagħhom, bl-ortografija l-ġdida, kien miexi sewwa. Skond ma jgħid Schlienz fil-ktieb tiegħu "*Views on the Improvement of the Maltese Language etc. 1838*" paġ: 40. Vassalli kien għamel traduzzjoni tal-bqija tal-Għaqda l-Ġdida, jiġifieri ta' l-Epistli u l-Apokalissi, iżda beqgħu manuskritt; għandna, għalhekk, nifhmu illi ta' dawn jew saret traduzzjoni ġdida jew fihom saret, minn Camilleri, dik l-istess tiswija ta' kitba li deherlu meħtieġa. It-tieni edizzjoni tal-Għaqda l-Ġdida (bil-Vanġelji, Atti, Epistli u Apokalissi flimkien) ħarġet stampata fi ktieb wieħed fl-1847 mill-istamperija ta' Strada Forni No. 97, il-Belt, li dik il-ħabta, kif semmejt, kienet f'idejn Grabiel, bin il-mejjet Vassalli.

X'għadda minn ulied il-mejjet Vassalli ma' tul il-bqija ta' ħajjithom ma stajtx insib sewwa. L-iktar li stajt u nista' ngħid fuq Grabiel. Kif semmietli bintu, qabel ma sar stampatur, Grabiel kien għadda xi żmien fi Tripli fejn, iżżewweġ lil Grazia Portelli. Miet il-Furjana, Sda. Magazzini Nru. 69, fit-30 ta' Lulju, 1863, mita kien għad kellu 49 sena. Meta miet ma kienx għadu jaħdem ta' stampatur, iżda ta' skrivan, skond ma tgħid bintu, fl-"Union Club". Ħalla wrajh żewġt ibniet, Marianna u Katerin. Il-mara tiegħu mietet għand bintha Marianna, il-Ħamrun. Savier u Mikiel Antonio ma jidhirx li beqgħu jgħixu f'Malta. Fuq Mikiel Antonio nista' ngħid biss illi fl-1867 kien ħareġ ktieb ċkejken taħt l-isem ta' "*Suggestions in accordance with Mr. Amabile Bonello's Project of Emigration in the Coasts of North Africa by Mr. Vassalli Formosa de Fremaux*" Malta 1867 (1) li kien deher ukoll f'għamla ta' ittra jew artikoli fil-"Malta Observer" mill-15 ta' Novembru, 1866, fejn wettaq il-fehmiet tiegħu dwar il-ħtieġa li kien hemm illi l-Maltin issiefer u tgħammar fl-artijiet ta'

(1) Ara Misc: 531. Ktejjeb Nru. 4. Bibljoteka tal-Gvern.

Barberija, u l-iktar fi Tripli, fuq dak li kien kiteb is-Sur Amabile Bonello u l-Markiż Testaferrata Viani, fl-istess ġurnal "Malta Observer" fis-sajf tal-1866. (1) Mill-kitba ta' dan il-ktejjeb jidher illi qabel l-1866 Mikiel A. Vassalli kien għadda disa' snin fl-artijiet u 'l ġewwa mill-kosta ta' Barberija u, bħala bniedem imrawwem fis-sengħa tar-raba' u li kien jaf bil-Malti, bil-Għarbi, bil-Franċiż, bit-Taljan u bl-Ingliż, huwa sata' jitħaddet u jindeħes ma' kull xorta ta' nies f'dawk l-artijiet, u jifhem u jfisser aħjar kemm setgħet tiswa u tkun ta' fejda għall-Maltin l-emigrazzjoni f'dawk l-artijiet. Nistħajjel li fuq hekk sew Bonello, kemm il-Markiż Testaferrata u Vassalli kellhom ir-raġun kollu li jħajru l-Gvern ta' dak iż-żmien biex igħin lill-Maltin tmur fil-Barberija u taħdem l-art li minnha setgħet maż-żmien twaqqaf is-suq ta' kummerċ kbir ta' prodotti max-xtajtiet l-oħra tal-Mediterran u b'hekk toħloq pajjiż ieħor għaliha minn fejn ulied Malta setgħu jgħixu tajjeb u jistagħnew bla ma qatt ikollhom il-bżonn li jinfirdu għal kollox minn art twelidhom u jmorru jgħixu f'art ta' dinja oħra fejn il-ġid hu qarrieqi għaliex imnissel minn xogħol taċ-ċirkustanzi u ta' ħabtiet, u mhux minn dak li trodd l-art lil sidha stess li jaħdimha.

(Jissokta) A. C.

(1) Ara wkoll: A. Bonello. *Progetto di una Colonia Maltese sulla Costa Settentrionale Africana.* 27 Lulju 1866.